

LASKAVOST A HOŘKOST HUMORU V ÚVAHÁCH LOUISE CAZAMIANA

MILOŠ ŠEVČÍK, Katedra Filozofie, Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni, Plzeň, ČR;
Katedra estetiky, Filozofická fakulta, Karlova univerzita, Praha, ČR.

ŠEVČÍK, M.: Kindness and Bitterness of Humor in the Reflections of Louis Cazamian
FILOZOFIA, 74, 2019, No 10, pp. 866 – 875

The article deals with the problem of kindness of humor in the context of Louis Cazamian's theory of humor. It highlights Cazamian's suggestion that the idea of kindness of humor is an outcome of a specific myth. This myth shows the English nation as particularly endowed for humorous witticism, because the spirit of this nation is realistic, piquant and full of cordiality. Cazamian maintains that this myth must be criticized and dismissed, but he also suggests that it, to a certain degree, reflects the nature of experience with humor. Further, the article follows Cazamian's detailed investigation into various aspects of the relation of kindness and humor. He emphasizes that humor, as a specific kind of mixture of natural and unnatural approach to reality, results in relativism of thought that is not far from tolerance and kindness. He shows as well that kindness is an important part of affectability and affectability is the basis of an important kind of humor. And he also suggests that the apparent kindness of humorist presents a kind of his or her trick, which he or she uses to calm a person criticized by humorous mockery. Finally, the article stresses, in all these respect, the more detailed view shows that there is only a certain affinity between kindness and humor, not any kind of an essential relation. However, such a more detailed view also shows humor as a very complicated mechanism, in which different and even contradictory tendencies mingle.

Keywords: Cazamian, Louis – Bergson, Henri – Humor – Kindness – Mockery

V předkládaném pojednání se budeme věnovat úvahám o humoru, jejichž autorem je významný francouzský historik a teoretik literatury a kultury Louis Cazamian (1877 – 1965).¹ Konkrétně se zaměříme na Cazamianovo řešení problému vztahu humoru

¹ Louis François Cazamian se narodil v roce 1877 v Saint-Denis na francouzském ostrově Réunion, na němž také prožil rané dětství. V roce 1882 se rodina Cazamianových odstěhovala do metropolitní Francie a umožnila Louisovi – stejně jako jeho sourozencům – získat vynikající vzdělání. Louis Cazamian studoval nejprve na Lycée Henri IV, na kterém v té době působil také Henri Bergson, a dále mezi lety 1896 a 1900 na École normale supérieure. V roce 1900 se Louis Cazamian stal členem Agrégation d'anglais. Vyučoval nejprve na Lycée de Brest (1900) a později na Lycée de

k laskavosti, či naopak k určité tvrdosti, a pokusíme se z tohoto hlediska vyzdvihnout povahu snah tohoto autora komplexním způsobem popsat charakter humoru jako zvláštní podoby komiky jazyka.

Obecným východiskem formulace Cazamianovy teorie povahy humoru je koncepce komična, kterou v pojednání *Smích* (1900) nabídl Henri Bergson. V eseji *Humor a láska* (*Humour et amour*, 1932) se Cazamian zmiňuje o „pronikavé“ Bergsonově analýze povahy smíchu, podle níž má smích „hořkou“ a trestající povahu, protože přivádí lidi, kteří se příliš odlišují, zpět k „normám“ společnosti (Cazamian 1938, 144). Ve studii *Proč nemůžeme definovat humor* (*Pourquoi nous ne pouvons définir l'humour*, 1906) Cazamian podotýká, že teorie humoru závisí na obecné teorii komična (Cazamian 1906, 612), a poukazuje na to, že takovou teorii předestřel Bergson svým názorem, že komično spočívá „v nahrazení živé svobody automatismem“ (Cazamian 1906, 601). Soulad s Bergsonovým pohledem na princip komična tu dokládá i to, že Cazamian přistupuje na Bergsonovo dělení oblastí rozvoje komična: existuje komika tvarů a pohybů, komika situací a slov a komika charakteru (Cazamian 1906, 611). Na Bergsonovu obecnou teorii komična však Cazamian souhlasně odkazuje i v jiných textech. Například v monografii *Anglický humor* (*L'Humour anglais*, 1942) Cazamian deklaruje, že Bergsonova teorie, která ukazuje, že komická je určitá „ztuhlost“ nebo alespoň naznačená mechanizace „pružnosti života“, má „úžasnou jasnost a průkaznou sílu“ (Cazamian 1942, 6).

Konkrétní inspirací k formulaci Cazamianova pojetí humoru jsou však krátké poznámky, které povaze humoru Bergson ve *Smíchu* věnoval. Ve studii *Proč nemůžeme definovat humor* upozorňuje Cazamian na Bergsonovu myšlenku, že jednou z obecných forem zmíněného nahrazení živé svobody automatismem je jazyková

Nevers (1903) a stal se také stipendistou Fondation Thiers (1901–1903). V této době také publikoval svou doktorskou práci *Le roman social en Angleterre 1830 – 1850* (Cazamian 1903). Od roku 1904 přednášel postupně na univerzitách v Lyonu a Bordeaux a od roku 1908 na Sorbonně. V roce 1913 vyšla kniha *Études de psychologie littéraire* (Cazamian 1913) shrnující Cazamianovy eseje z předchozích let. Mezi lety 1915 a 1919 byl mobilizován, zároveň však vydal knihu *La Grande-Bretagne et la guerre* (Cazamian 1917). Roku 1919 se Louis Cazamian stal vedoucím oddělení anglických studií na Sorbonně, v roce 1921 tu byl jmenován profesorem a nakonec v roce 1925 se stal profesorem zdejší katedry britské moderní literatury a civilizace. V této době publikoval několik významných pojednání: *L'évolution psychologique et la littérature en Angleterre* (Cazamian 1920), *Histoire de la littérature anglaise* (Legouis; Cazamian 1924), *Ce qu'il faut connaître de l'âme anglaise* (Cazamian 1927) a *Criticism in Making* (Cazamian 1929). V roce 1938 byl vydán sborník nazvaný *Essais en deux langues* (Cazamian 1938), ve kterém byla shromážděna Cazamianova kratší pojednání z 20. a 30. let. Poměrně dlouhou dobu pracoval Cazamian na přípravě jednoho ze svých nejslavnějších a také nejcitovanějších spisů, kterým je *Development of English Humour* (Cazamian 1930; Cazamian 1952). Tématu humoru se však věnoval také v jiných svých esejích a knihách, zejména ve spisech *Carlyle* (Cazamian 1932), *L'Humour anglais* (Cazamian 1942) a *L'Humour de Shakespeare* (Cazamian 1945). Louis Cazamian zemřel v roce 1965. Je považován za jednoho z nejvýznamnějších francouzských anglistů 20. století.

„transpozice“, tedy způsob vyjádření, v němž je určitá myšlenka podána v „tónině“ odlišné od tóniny přirozené (Cazamian 1906, 601). V návaznosti na Bergsonovu myšlenku, že humorista „podrobně a úzkostlivě popíše to, co je“ (Bergson 1994, 60), Cazamian také konstatuje, že tím, co odlišuje humor od ostatních způsobů transpozice, je to, že je „zaměřený ke konkrétnímu, ke skutečnému“ (Cazamian 1906, 606). „Vědeckost“ humoru, na niž upozorňuje Bergson, také odlišuje humor od ironie jako jiného typu jazykové transpozice, s její spíš „řečnickou“ povahou (Bergson 1994, 60). Toto Bergsonovo určení povahy humoru jako „vědeckého“ typu komické jazykové transpozice Cazamian přijímá, protože se domnívá, že odpovídá pojetí humoru jako záměrně nepřirozené myšlenkové a emocionální reakce na skutečnost. Můžeme poznamenat, že k tomuto určení povahy humoru jako „transponovaného představení našich myšlenek a citů“ (Cazamian 1906, 606), které je zaměřené „ke skutečnému, ke konkrétnímu“, a podobá se tedy vědeckému rozboru skutečnosti, Cazamian nepřičítá jako definující charakteristiku morální působení humorné transpozice, o němž naopak hovoří Bergson (Bergson 1994, 60 – 61). Cazamian se domnívá, že morální působení se v humoru vyskytovat může, není však součástí určení povahy humoru z hlediska principiální „estetické analýzy“ (Cazamian 1906, 601), i když je nezřídka odhaleno v průběhu psychologického rozboru jednotlivých případů využití obecného mechanismu humoru.

Cazamian v této souvislosti konstatuje, že estetická analýza se zabývá „mechanismem humoru“, tedy jeho samotnou „formou“, kterou je transpozice přirozené citové a myšlenkové reakce na skutečnost v reakci nepřirozenou. Jedině tu můžeme definovat. Psychologický rozbor se naopak zabývá vždy složitou, individuální, a tedy nedefinovatelnou „látkou“ humoru. Z čeho tato složitost vyplývá? Cazamian navazuje na vyjádření ze *Smíchu*, v němž Bergson konstatuje, že „komická invence“ v případě komické transpozice vždy směřuje k transponovanému způsobu vyjádření, tedy nikoli k vyjádření přirozenému, protože přirozená tónina vyjádření je vždy dána společně s nepřirozenou, a to okamžitě, na základě „instinktu“ (Bergson 1994, 59; Cazamian 1906, 601). Cazamian poukazuje na to, že mechanismus humoru, spočívající v záměrném – a nezřídka záměrně zdůrazněném – nahrazení přirozené reakce na skutečnost transponovanou, nepřirozenou reakcí, na tuto přirozenou, obvyklou reakci vždy upozorňuje, „sugeruje“ ji (Cazamian 1906, 612). Záměrná reakce, tedy reakce humoristou i divákem či čtenářem pochopená jako záměrná, zároveň zatlačuje i vyzdvihuje reakci přirozenou, která však vlivem reakce transponované přichází o svou původní samozřejmou platnost (Cazamian, 1906, 613 – 614). A přirozená, potlačená reakce nepopírá záměrnou reakci, ale „mísí se“ s ní (Cazamian 1906, 614). Celé toto prolínání obou typů reakce způsobuje velice „složitě“, „bohatě“ a nezřídka nejednoznačné, či dokonce vnitřně „protikladné“ (Cazamian 1906, 614) působení humoru na posluchače

či čtenáře. Toto působení odpovídá individuálním psychickým charakteristikám konkrétního humoristy a také jeho schopnosti „vynalézat“ originální způsob aplikace obecného mechanismu humoru. Definice zabývající se „formou“ humoru tedy dokáže uchopit jeho obecný postup, jeho „kostru“, jeho obecný „kmen“ (Cazamian 1906, 609). Naopak „unikavá, nezachytitelná“ povaha humoru, kterou Cazamian ztotožňuje s jeho „látkou“, tedy „nepředvídatelný květ“ (Cazamian 1906, 609) humoru, zůstává definici nadobro nepřístupná.

Vzhledem k tomu, že humorná transpozice vždy představuje „vědomou“ operaci, že k humornému vyjádření nezbytně náleží zřejmost jeho nepřirozenosti, a to jak na straně jeho autora, tak na straně jeho čtenáře či posluchače, „integrální součástí“ humoru se nemůže stát „spontaneita“ (Cazamian 1906, 604 – 605). Cazamian konstatuje, že „impulzivní spontaneita“, „automatismus obvyklé reakce“ či „citové nadšení“ (Cazamian 1906, 603) jsou protikladné „rozmyslné“, „reflexivní“ (Cazamian 1906, 605) povaze humoru. Z tohoto hlediska je zapotřebí přistoupit k problému vztahu laskavosti k humoru. Cazamian poukazuje na to, že s upřímností je to jako se „sympatií“, s níž je upřímná, spontánní laskavost spojena. A vzhledem k tomu, že samotná aplikace mechanismu humoru neumožňuje upřímnost, musíme i laskavost v podobě „laskavé náklonnosti“, tedy skutečné sympatizující mezilidské vstřícnosti, považovat za něco, co k transponované reakci v humoru nepatří (Cazamian 1938, 144).

Ve studii *Láska a humor* však Cazamian poukazuje na to, že přesto u řady významných humoristických autorů – odkazuje zde na vyjádření Thomase Carlyla a Williama Makepeace Thackerayho – nacházíme náhled, že k humoru laskavost, citlivost či vstřícnost vůči druhému člověku náleží. Taková vyjádření prozrazují vliv určitého „velkého mýtu“ (Cazamian 1938 141), národního „výmyslu“ (Cazamian 1938, 147) nebo jednoduše mylných představ o humoru (Cazamian 1938, 142). Cazamian se zmiňuje o velice rozšířené představě Angličanů o sobě samých, podle níž jsou v porovnání s jinými národy nadáni zvláštní schopností vytvářet humor. Cazamian však upozorňuje na to, že v této představě je součástí zmíněné schopnosti i „sympatie“, a to na základě „vřelosti“ či „srdečnosti“ anglické společnosti, kterou charakterizuje její „ryzí lidskost“ (Cazamian 1938, 141). Schopnost tvorby humoru tedy není schopnost „čistě intelektuální“, protože v sobě zahrnuje laskavost. Ve stejném smyslu poukazuje Cazamian v *Anglickém humoru* na to, že v Anglii je už dlouho kladen do protikladu „intelektuální francouzský duch“, někdy „suchý“ a často „tvrdý“, a anglický humor, který je „realistický, pikantní a prostoupený srdečností“. Tyto chybné či spíše tendenční představy o humoru však zároveň odrážejí i určitou psychologickou pravdu. Jeví se jako nezbytné, že toto „velice obecné a vytrvalé přesvědčení“ o „srdečné laskavosti“ humoru „odpovídá do určité míry zkušenosti“ (Cazamian 1942, 21 – 22).

A právě z důvodu této částečné psychologické pravdivosti, kterou ve vyjádřeních anglických humoristů tušíme, se Cazamian přiklání k potřebě podrobněji prozkoumat důvody pozoruhodné „životaschopnosti“ tohoto mýtu či výmyslu o humoru. Můžeme říci, že ve studii *Humor a láska* se Cazamian zabývá důvody a způsoby odpovídající vzájemné „náklonnosti“ humoru a laskavosti.

Existují tedy nějaké jiné způsoby přítomnosti laskavosti v humoru, aniž by se jednalo o laskavost jednoznačně a jednoduše sympatizující, nenalomenou v přirozené upřímnosti? Ve studii *Humor a láska* Cazamian mimo jiné poukazuje na to, že laskavost může vystupovat v určitém, a to velice častém typu humoru, který je založený na „zadržení“ přirozeného citového neboli „afektivního soudu“ (Cazamian 1938, 142), to znamená na potlačení přirozené citové reakce na skutečnost a v nahrazení této reakce reakcí nepřirozenou. Například přirozená laskavá reakce může být v afektivním typu humoru nahrazena reakcí „nepřátelskou“. Zároveň je však v případě takového nahrazení nepřátelskou reakcí tato přirozená reakce „sugerována“. To je však nepochybně jen jedna z mnoha možností postupu transpozice v tomto typu humoru. Cazamian v této souvislosti upozorňuje na to, že v tomto typu humoru může být transponována „láska“ i „nenávisť“. Především je však nahrazení přirozené citové reakce reakcí nepřirozenou záležitostí jen jednoho z několika typů humoru. Ve studii *Proč nemůžeme definovat humor* rozeznává Cazamian celkem čtyři takové typy. Každému z nich odpovídá zadržení přirozené reakce v oblasti jednoho z „obecných způsobů odezvy na skutečnost“, tedy v oblasti jednoho ze „soudů“ (Cazamian 1906, 610). Kromě afektivního typu humoru Cazamian poukazuje na typ humoru, který je založený na transpozici přirozeného „soudu komiky“, na typ humoru, který je založený na transpozici přirozeného „morálního soudu“, a také na typ humoru, který odpovídá transpozici přirozeného či obvyklého „soudu filozofického“ (Cazamian 1906, 610 – 617). Z hlediska tohoto členění – a to přesto, že toto členění nechce tvrdit, že jednotlivé typy humoru jsou navzájem „zřetelně“ oddělné, ale naopak připouští jejich vzájemnou hlubokou provázanost (Cazamian 1906, 616) – je tedy naznačený vztah mezi humorem a zadrženou a zároveň sugerovanou laskavostí jako specifickou afektivní reakcí na skutečnost vztah vázaný jen k jedinému typu humoru. Celkově se ukazuje, že Cazamianův průzkum sugesce laskavosti v afektivním typu humoru rozhodně nedokazuje, že vztah mezi humorem a laskavostí představuje vztah principiální či nezbytný.

Ve studii *Humor a láska* však Cazamian poznamenává i to, že cítíme, že vztah mezi laskavostí a humorem má rysy určité „niternosti“ či „nutnosti“, že „náklonnost“ mezi humorem a láskou či laskavostí je obsažena v samotném „humoristově postoji“. Už výše jsme v této souvislosti upozornili na to, že z Cazamianova hlediska je humoru jako zvláštní jazykové transpozici cizí jakákoli přirozená spontaneita či upřímnost, a tedy i jakákoli laskavost založená na sympatii. U Cazamiana však pojetí humoru

jako transpozice z přirozené reakce na reakci nepřirozenou, tedy transpozice, s níž je nezbytně spojena určitá „podvojnost“, „relativismus“ v náhledu na skutečnost, vede zároveň k myšlence, že laskavost k humoru nezřídka náleží, protože z tohoto relativismu či podvojnosti v náhledu se v řadě případů vyvíjí tolerance, vstřícnost a nakonec i určitá laskavost (Cazamian 1938, 144). V *Anglickém humoru* dospívá Cazamian ke stejnému náhledu, když konstatuje, že pochopení „relativity veškerých lidských vlastností“ vede člověka k tomu, že se zřekne práv „zlobit se“ nebo „nenávidět“ (Cazamian 1942, 22). A to už v sobě nese „zárodek shovívavosti“ a „příležitost k odpuštění“ (Cazamian 1942, 22). Opět je však zapotřebí říci, že toto rozvinutí relativismu humoru směrem k laskavosti není nezbytné a že v některých případech humoru laskavé zaujetí naprosto schází a je naopak zdůrazněno jeho zabarvení „sarkastické“ (Cazamian 1938, 144), výsměšné. Jsou však i případy humoru neutrálního či lhostejného, v nichž je laskavost či tolerance pramenící z relativismu pohledu na skutečnost potlačena.

Poslední způsob Cazamianova ohledání vzájemné náklonnosti mezi humorem a laskavostí, se kterým se ve studii *Humor a láska* setkáváme, navazuje na Bergsonova vyjádření týkající se povahy humoru, konkrétně na motivy už zmiňovaného stručného vymezení povahy humoru jako „vědeckého“ typu komické transpozice jazyka. Plně v souladu s Bergsonem poukazuje Cazamian na to, že vědecké zaměření humoru, tedy jeho zaměření na detail, jeho usilování o „objektivní přesnost“, můžeme považovat za „bezmála konstantní charakteristiku humoru“ (Cazamian 1938, 145). Cazamian však doplňuje, že zaměření na detail je „přirozenější“, když je „vyvolává a doprovází laskavost“ (Cazamian 1938, 146). Laskavost a vstřícnost se jeví jako „nejlepší prostředek poznání a zachycení života v jeho skutečném bohatství“ (Cazamian 1938, 146). Dodáváme, že v *Anglickém humoru* Cazamian obdobně poznamenává, že „laskavost vytváří mezi námi a předmětem vztah sympatie“, díky němuž dokážeme „předmětem proniknout“ (Cazamian 1942, 21 – 22). Vztah sympatie „podporuje realismus“, který proto můžeme považovat za důsledek „dobrotivosti“ (Cazamian 1942, 22). I k tomuto Cazamianovu poslednímu zdůvodnění náklonnosti mezi humorem a laskavostí se však dá říci, že nemá platnost odhalení principiálního vztahu. K detailnímu poznání skutečnosti není laskavost či sympatie nezbytná vždy. K realitě člověka pevným způsobem „připoutává“ například i nenávist, jež může člověka vést k tomu, že se na skutečnost přesným a detailním způsobem „zaměřuje“ (Cazamian 1938, 145), protože ji chce nelítostně popsát.

Dodáváme, že ani v případě laskavosti vázané k vědeckému typu humoru se nevracíme k upřímné laskavosti. Přestože Cazamian v souvislosti s vědeckým charakterem humoru uvažuje o zjevné „přirozenosti“ detailního zaměření na skutečnost, které vyplývá z laskavosti či sympatie, nemůže tuto laskavost či sympatii považovat za jednoznačnou a spontánní. Tato laskavost sice není samotnou součástí transponované,

nepřirozené reakce na skutečnost, protože představuje zvláštní podmínku jejího vytvoření, není však ve složitém působení humoru oddělena ani od této zjevné, transponované reakce, ani od popírané a zároveň sugerované reakce přirozené. Tato laskavost jako předpoklad vytvoření transponované reakce je v nedefinovatelném působení individuální aplikace mechanismu humoru kontaminována přirozenou i nepřirozenou reakcí v jejich složitém vzájemném popírání i podpoře, a sama tedy přichází o svou přirozenost. Tato přirozenost laskavosti, kterou je umožňováno detailní zaměření se na skutečnost, se vzhledem ke složitosti působnosti humoru musí nakonec ukazovat jako domnělá. Dokonce se dá říci, že vzhledem k složitosti působení humoru se ani výše zmíněný protiklad mezi laskavostí a nenávisť ve vědeckém zaměření humoru neukazuje jako nepřekročitelný. Působení humoru je schopno dokonce i takový protiklad relativizovat.

Můžeme tedy říci, že z žádného z uvedených hledisek Cazamianova průzkumu vztahu mezi humorem a laskavostí se laskavost nejeví jako součást vlastního principu humoru, díky němuž můžeme hovořit o humoru jako o svébytné „estetické kategorii“. Mechanismus humoru totiž může působit, i když v myslí humoristy „síly hořkosti“ převáží nad „silami něhy“ (Cazamian 1938, 146). Dokonce se dá říci, že výsledky tohoto Cazamianova průzkumu, kterými jsme se až do této chvíle zabývali, nedokazují skutečnost výše zmiňované náklonnosti mezi humorem a láskou či laskavostí, tedy náklonnosti, kterou můžeme pojmut jako předpoklad vzniku mýtu o podstatné laskavosti humoru. Chceme však zdůraznit, že v Cazamianových úvahách nacházíme i silnější argument ve prospěch platnosti částečné psychologické pravdy, kterou je afinita humoru a laskavosti. Tendence humoru k laskavosti se v Cazamianových úvahách o humorné transpozici totiž jeví nejenom jako tendence poměrně obvyklá, ale i jako tendence výhodná z hlediska přijatelnosti, a tedy i účinnosti této transpozice.

V této souvislosti je zapotřebí poukázat na to, že Cazamian na obecné úrovni vyzdvihuje Bergsonovu myšlenku „hořkosti“ či tvrdosti smíchu směřujícího k nápravě automaticky nebo mechanicky jednajícího či myslícího člověka, a to ve smyslu jeho návratu ke společenským „normám“ či očekáváním (Cazamian 1938, 144). Taková hořkost, tvrdost anebo trestající a výsměšná povaha smíchu je samozřejmě vzbuzována i humorem jakožto zvláštní formou jazykového komična. Tato hořkost je však v humoru, poukazuje dále Cazamian, obvykle zakrývána laskavostí, protože toto zakrytí zvyšuje přijatelnost humoru. Je výhodné předstírat, že humorista je laskavý člověk, a nikoli člověk kritizující či trestající. Humorista se v podstatě vysmívá určité lidské neschopnosti reagovat přizpůsobivě, pružně, a citlivě, chce však svůj „posměch skrýt“ a chce „sehrát roli dokonale vážného“ (Cazamian 1938, 144). Z toho důvodu předstírá, že skutečnou roli humoru nechápe, že nechápe „zesměšňující tvrdost“ humoru, a zaujímá postoj „co nejprotikladnější“ této tvrdosti, tedy postoj laskavosti

a dobroty (Cazamian 1938, 145). Humorista pracuje s maskou „nevědomosti a dobroty“, protože to „uklidní diváka“ (Cazamian 1938, 145). Laskavost či „srdečná naviť“ humoristy vylučuje „podezření ze zlomyslnosti“, tedy podezření zákonitě vzbuzované „čistým a prostým posměchem“. Můžeme v této souvislosti poznamenat, že tato Cazamianova myšlenka je naznačena už jednou z krátkých Bergsonových reflexí ve *Smíchu*. Bergson tu uvažuje o „sympatii“, kterou se směřující se člověk sblíží s charakterovou chybou směšného člověka. Tato sympatie má roli chvilkového „uvolnění“ a „odpočinku“ od vážného a únavného života, jakési přede hry před nástupem kritického a nápravného působení smíchu (Bergson 1994, 85 – 86). Zároveň však tato sympatie vzbuzuje zdánlivou představu „dobromyslnosti a laskavé veselosti posměváčka“. Bylo by „chybou“ (Bergson 1994, 85), kdybychom si toho nepovšimli, upozorňuje také Bergson. Dá se tedy říci, že laskavost humoru, o které Cazamian uvažuje jako o prospěšné lsti, i klamná dobromyslnost směřující se člověka, kterou zmiňuje Bergson, působí jako prostředky hladkého šíření kritického vyznění smíchu společností.²

Cazamian poukazuje na to, že toto směřování humoru k co největší účinnosti prostřednictvím maximální prezentace laskavosti není v plném smyslu záměrné, „machiavelisticky“ vykalkulované, je to spíš směřování „intuitivní“, vyplývající z přirozeného hledání maximální působivosti humoru. Toto hledání je „utilitarismem bezprostředního života“, je to otázka „tichých a hlubokých rozhodnutí“ individuálního „temperamentu“ (Cazamian 1938, 145). Zároveň je však, poznamenává Cazamian, laskavost součástí „podvědomé taktiky humoru“, směřování k ní „nevstupuje do jasného vědomí“ (Cazamian 1938, 145). I v těchto slovech můžeme samozřejmě sledovat vliv některých konceptů Bergsonovy filozofie. Na jedné straně je tu patrný vliv Bergsonových úvah o naprosté individualitě subjektivního trvání, tedy trvání „hlubokého“ já s jeho „nedeterminovatelnými“ a zároveň nezbytnými rozhodnutími (Bergson 1997, 124 – 134). Na straně druhé jsou tato Cazamianova vyjádření blízká i Bergsonovu způsobu charakterizace „komické představivosti“, kterou je směšné vytvářeno, jako „lidové“ schopnosti či zvyklosti nechat do sebe „zapadat“ či „vzájemně pronikat“ obrazy v „hloubce“ našeho já, za vrstvou „zakořeněných představ a úsudků“ (Bergson 1994, 29 – 30). Přijetí taktiky šíření humoru prostřednictvím zřejmé a obvykle spíš předstírané laskavosti se jeví jako výsledek individuálního rozhodnutí, k němuž mimovolně, přesto však na základě zvláštních duševních zákonitostí směřujeme. Je to ovšem směřování řízené „nejjemnějším psychickým magnetismem“

² Ve studii *Bergsonismus Cazamianova pojetí humoru* jsme se zabývali návazností Cazamianových úvah na některé významné motivy Bergsonovy filozofie, zejména na jeho pojetí tvořivého vývoje a sugestivního působení uměleckého díla (Ševčík 2007). Otázku Cazamianova pojetí taktiky humoru a možné návaznosti tohoto pojetí na některé aspekty Bergsonovy koncepce smíchu jsme však v této studii nechali stranou.

(Cazamian 1906, 145). Každopádně se i z hlediska taktiky přijatelnosti a šíření humoru náklonnost mezi laskavostí a humorem neukazuje jako nezbytnost, ale jako „afinita“ realizovaná v individuálních případech. Humorista může samozřejmě přijmout i taktikou odlišnou, tato jiná taktika však bude pravděpodobně realizovatelná obtížnějším způsobem a bude přinášet i snížené naděje na úspěch.

Domníváme se ostatně, že toto vyústění Cazamianových úvah o vztahu mezi humorem a laskavostí potvrzují i jeho stručné reflexe týkající se vhodnosti různých lidských charakterů k tvorbě humoru. Srdečnost, „dokonalost“ povahy ve smyslu laskavosti není nezbytnou podmínkou vzniku humoru, třebaže laskaví a srdeční lidé dokážou humoristický postup používat obvykle s větším úspěchem než lidé nevrlí či nepřátelští a jsou k němu také více přitahováni. Když je laskavý člověk vybaven schopností „žertovat“ a „vědomě toto žertování kontrolovat“, je v humoru obvykle úspěšnější než člověk nedůtklivý, který je nadán stejnou schopností. Přesto však v humoru dokážou úspěchu dosahovat i lidé nedůtkliví či necitliví. Vzhledem k tomu, co bylo řečeno výše, můžeme doplnit, že v případě laskavých lidí bude jednoduché přijetí výhodné taktiky, kterou laskavé vzezření humoru a humoristy představuje. V případě ostatních lidí bude efektivní dosažení této taktiky obtížnější a v řadě případů bude vhodnější využití jiné taktiky, která více odpovídá charakteru těchto méně laskavých lidí.

Cazamianovo odmítnutí spojit laskavost s humorem pevným poutem nepochybně odpovídá jeho výše zmiňovanému názoru, že zatímco formu humoru, kterou je sama specifická jazyková transpozice, popsat můžeme, látku humoru, tedy to, co humorná transpozice předkládá a sugeruje, definovat nemůžeme. Zatímco forma humoru je obecně sdílená, látka humoru je každým humoristou vytvářena a odráží se v ní humoristova osobnost, jeho individuální psychologická charakteristika. Zatímco forma je humoristou přijímána, látka je humoristou „vynalézána“ (Cazamian 1906, 634). Forma má charakter obecného, stálého principu, látka je naopak „individuální a nekonečně proměnlivá“ (Cazamian 1906, 631). Hledání trvalých „látkových“ elementů humoru je chybou, protože existují nanejvýš určité tendence, které jsou s mechanismem humoru lépe „slučitelné“ než tendence jiné (Cazamian 1906, 631). Z hlediska „psychologického“ se tedy laskavost jeví jako taková tendence „citovosti“, kterou s humorem spojuje „přirozená a hluboká spřízněnost“, jako tendence, která je humoru „přirozeně přizpůsobená“ (Cazamian 1906, 631). Nepředstavuje však něco, co by přispívalo k vymezení samotného mechanismu humoru, tedy k „estetické“ definici humoru.

Cazamianovy reflexe tedy celkově dokazují, že mezi humorem a laskavostí neexistuje nezbytné spojení. Zároveň však tyto reflexe nepřestávají poukazovat na afinitu mezi humorem a laskavostí, laskavost je nezřídka sugerována v případech humoru afektivního typu, do značné míry odpovídá humoristovu relativizujícímu postoji ke skutečnosti a také obvykle usnadňuje humoristův analytický přístup ke skutečnosti,

tedy přístup připomínající vědecké zkoumání skutečnosti. Vyzdvihli jsme však především to, že zjevná nebo dokonce předstíraná laskavost humoru velice usnadňuje jeho ve skutečnosti kritické působení. Humoristovo směřování k laskavosti se dá vysvětlit jako přijetí výhodné taktiky, kterou jsou maximalizovány možnosti dopadu humoru jako specifické podoby výsměchu lidské nepřizpůsobivosti. Z tohoto hlediska je zapotřebí vyrovnat se i s nároky zmiňovaného národního mýtu o principiální laskavosti humoru. Můžeme tedy říci, že přes odmítnutí platnosti tohoto mýtu nepřestávají Cazamianovy reflexe potvrzovat relevanci našeho pocitu afinity humoru a laskavosti, a tedy nepřestávají dokládat platnost částečné psychologické pravdy, kterou je podložena rozšířená představa o podstatné srdečnosti či vřelosti humoru.

Literatura

- BERGSON, H. (1997): *Essai sur les données immédiates de la conscience*. Paris: Presses Universitaires de France.
- BERGSON, H. (1994): *Smích*. Praha: Naše vojsko. Přeložili E. Majorová a L. Major.
- CAZAMIAN, L. (1932): *Carlyle*. New York: The Macmillan Company.
- CAZAMIAN, L. (1927): *Ce qu'il faut connaître de l'âme anglaise*. Paris: Boivin et cie.
- CAZAMIAN, L. (1929): *Criticism in Making*. New York: The Macmillan Company.
- CAZAMIAN, L. (1952): *The Development of English Humor* (Parts I & II). Durham: Duke University Press.
- CAZAMIAN, L. (1930): *The Development of English Humour* (Part I). New York: The Macmillan Company.
- CAZAMIAN, L. (1913): *Études de psychologie littéraire*. Paris: Payot.
- CAZAMIAN, L. (1920): *L'évolution psychologique et la littérature en Angleterre*. Paris: Félix Alcan.
- CAZAMIAN, L. (1917): *La Grande-Bretagne et la guerre*. Paris: Ernest Flammarion.
- CAZAMIAN, L. (1942): *L'Humour anglais*. Paris: Didier.
- CAZAMIAN, L. (1945): *L'Humour de Shakespeare*. Paris: Aubier-Montaigne.
- CAZAMIAN, L. (1938): Humour et amour. In: Cazamian, L.: *Essais en deux langues*. Paris: Didier.
- CAZAMIAN, L. (1906): Pourquoi nous ne pouvons définir l'humour. *Revue germanique*, 2, 601 – 634.
- CAZAMIAN, L. (1903): *Le roman social en Angleterre 1830–1850*. Paris: Georges Bellais.
- LEGOUIS, E.; CAZAMIAN, L. (1924): *Histoire de la littérature anglaise*. Paris: Hachette.
- ŠEVČÍK, M. (2007): Bergsonismus Cazamianova pojetí humoru. *Estetika*, XLIV (1 – 4), 57 – 84.

Studie vznikla s podporou grantového projektu GAČR *Cazamianova koncepce humoru*, r. č. 18-15841S.

Miloš Ševčík
Katedra Filozofie, Fakulta filozofická
Západočeská univerzita v Plzni
Sedláčkova 19
306 14 Plzeň
Česká republika
e-mail: sevcik@kfi.zcu.cz
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9516-366X>

Katedra estetiky, Filozofická fakulta
Univerzita Karlova
Ovocný trh 560/5
116 36 Praha 1
Česká republika
e-mail: milos.sevcik@ff.cuni.cz